

Monika KURPANIK
Uniwersytet Śląski w Katowicach

TOŻSAMOŚĆ I ŚWIADOMOŚĆ REGIONALNA MIESZKAŃCÓW KONURBACJI RYBNICKIEJ

REGIONAL IDENTITY AND CONSCIOUSNESS OF RESIDENTS RYBNIK CONURBATION

ABSTRACT: The subject is a regional identity and consciousness of residents of selected cities Rybnik conurbation. The aim is to define an area in which respondents live and their relationship to it. Population is characterized by diverse Rybnik conurbation identity and consciousness. Demonstrated that the predominant type of construction to occur in the district is a good indicator for the separation of research areas. It entails because the length of residence and an indicator of qualification to the group of natives and visitors. Demonstrated numerous differences in the approach to the region between the two groups.

KEY WORDS: region, Rybnik conurbation, questionnaire method, Silesia, the geography of perception

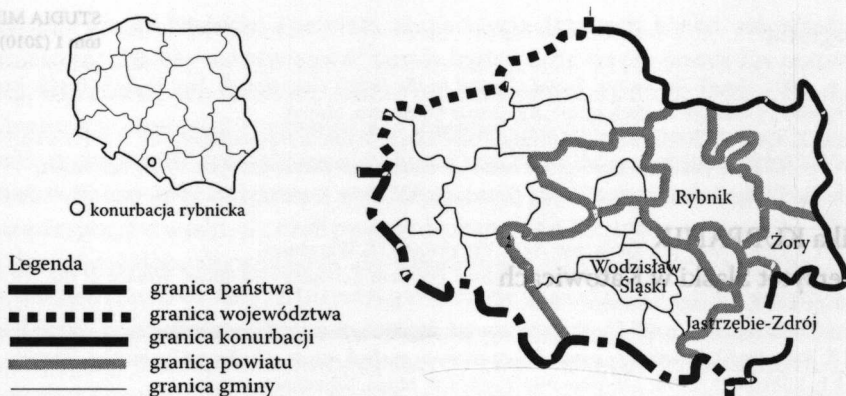
Wprowadzenie

Konurbacja rybnicka położona jest w południowo-zachodniej części województwa śląskiego. Jest to obszar, na którym zachodzą ciekawe przemiany społeczno-ekonomiczne. Traci on swój górniczy charakter i przekształca się w zaplecze usługowo-handlowe tej części regionu. Pojęcia tożsamości i świadomości regionalnej są rozpatrywane w obrębie czterech miast konurbacji: Rybnika, Jastrzębia-Zdroju, Wodzisławia Śląskiego i Żor (rys. 1).

Teren konurbacji był przedmiotem zainteresowań badaczy głównie w latach 70.–80. XX w. (m.in. Czechowicz 1976; Dziadek 1979; Litewka 1971, Rajman 1988). Spowodowane to było rozwojem Rybnickiego Okręgu Węglowego.

Tematyka percepcji środowiska, stosunku do zamieszkiwanego obszaru nie była dotychczas realizowana na terenie konurbacji. Badania wybranych elementów tożsamości regionalnej w kilku miejscach Rybnika prowadziła jedynie K. Kiereta (2003).

Stosunek do terytorium jest podstawowym czynnikiem skupienia społecznego. Jednocześnie jest to jeden z podstawowych elementów składowych świadomości te-

Rys. 1. Położenie obszaru badań

Źródło: opracowanie własne.

rytorialnej, wskazywanych przez Z. Rykła (1991). Im większe poczucie przynależności i przywiązanie do ziemi, tym wyższy poziom świadomości terytorialnej. Równie ważne jest przekonanie o pozytywnie ocenianych właściwościach danego terytorium. Innym elementem świadomości jest przekonanie, że społeczność danego terenu tworzy lub tworzyła w przeszłości określone wartości, które wchodzą w skład charakterystycznej dla danego obszaru kultury. Jednostka musi mieć poczucie identyfikacji z daną społecznością i jej kulturą. Istotne jest świadome uczestniczenie w życiu publicznym. Z. Rykiel zwraca uwagę na element emocjonalny świadomości terytorialnej. Tego czynnika zabrakło z kolei w elementach składowych wskazywanych przez Z. Chojnickiego (1996), u którego świadomość regionalna to przekonania i poglądy na temat charakteru i kształtu regionu, wartościowania tegoż regionu i jego symboliki.

Tożsamość regionalna polega na określeniu własnego miejsca w relacji „swój” – „obcy”. Ma więc charakter przestrzenny. Możemy wyróżnić kilka elementów tożsamości regionalnej (Starosta 1998). Jednym z istotniejszych jest odmienność językowa. Może ona polegać na istnieniu odrębności językowej w stosunku do mowy dominującej w społeczności szerszej lub też na pewnej jej odmianie, np. gwarze. Język jest ważnym składnikiem kultury, tradycji. Stanowi źródło odmienności. Następną cechą tożsamości jest dominujący typ zachowań członków danej zbiorowości wobec własnej grupy i innych grup. Ważnym czynnikiem tożsamości są również atrybuty społeczne, które stanowią podstawę więzi społecznych w danej grupie i źródło jej odrębności wobec otoczenia.

Konfrontując ze sobą pojęcie świadomości i tożsamości, warto wspomnieć o tym, że czynnik emocjonalny ma ważny udział w procesie kształtowania się tożsamości regionalnej, natomiast w przypadku rozwoju świadomości jego waga jest dużo mniejsza. Świadomość regionalna stanowi bowiem konsekwencję indywidualnego rozwoju biologiczno-psychicznego człowieka, natomiast tożsamość jest pochodną rozwoju edukacyjno-kulturowego (Runge 1998). Świadomość kształtowana jest więc od momentu narodzin, natomiast tożsamość od chwili pojawienia się umiejętności dostrzegania od-

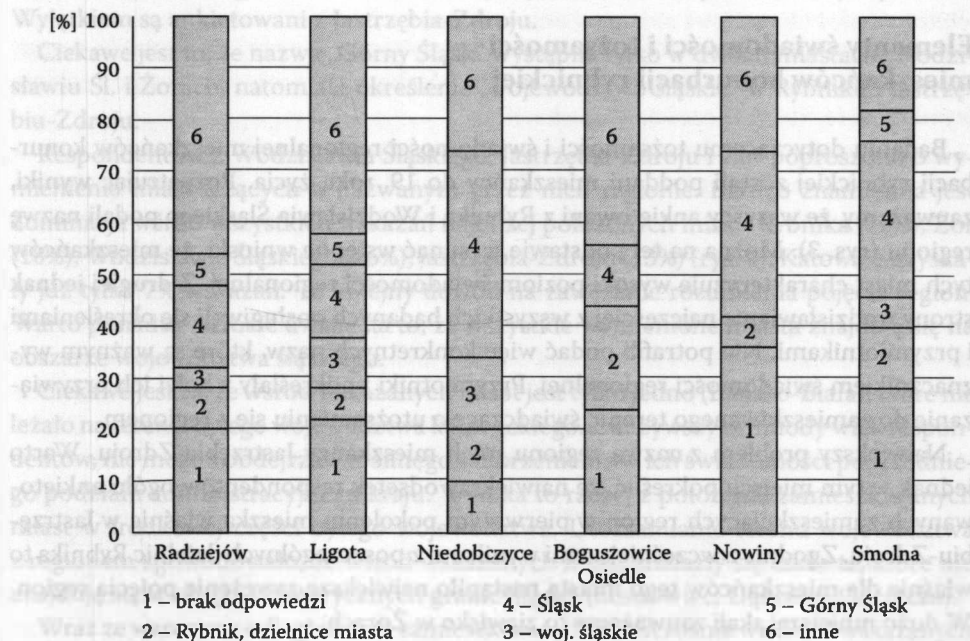
mienności społeczno-kulturowych otoczenia w relacji do dalej położonych obszarów. Stan świadomości nie musi pokrywać się z zakresem tożsamości. Możemy być bowiem świadomi pewnych zjawisk, faktów, lecz posiadać różne zdania, postawy wobec nich, o różnym stopniu zaangażowania emocjonalnego.

Elementy świadomości i tożsamości mieszkańców Rybnika

Badania przeprowadzone na terenie Rybnika w latach 2007–2008 wykazały, że dobrym kryterium kwalifikacji terenu do badania jest dominujący typ zabudowy występujący na terenie dzielnic. Założono, że typ zabudowy pociąga za sobą długość zamieszkania i stanowi wyznacznik kwalifikacji do grupy autochtonów i osób przyjezdnych. Wyznaczono trzy typy dzielnic:

- „stare” – z dominującymi budynkami jednorodzinnymi (Radziejów, Ligota);
- „mieszane” – na terenie których obok bloków znajdują się osiedla „familoków” (Niedobczyce, Boguszowice Osiedle);
- „nowe” – z dominującymi osiedlami bloków (Nowiny, Smolna).

Analizując nazwy zamieszkiwanego regionu podane przez ankietowanych z badanych dzielnic, zauważamy szereg prawidłowości. Łatwo dostrzec, że największy problem z nazwaniem swojego regionu mieli mieszkańcy najmłodszych dzielnic (rys. 2).

Rys. 2. Nazwa regionu według mieszkańców wybranych dzielnic Rybnika

Źródło: opracowanie własne.

Z tego schematu wyłamuje się jedynie dzielnica Niedobczyce. Z drugiej strony, im dzielnica starsza, tym większe problemy z podaniem konkretnej nazwy regionu. To z kolei może się wiązać z większym przywiązaniem emocjonalnym mieszkańców. Może ono powodować, że mieszkańcy rozpatrują region bardzo lokalnie, co sprawia, że nazywają go swoim domem, małą ojczyzną, czy też oceniają go, używając przymiotników nacechowanych pozytywnie (np. „jedyny”, „najlepszy”, „rodzinny”). Ważne jest również to, że często badani, nazywając region, nawiązywali do jego charakteru, używając określeń „górnicy”, „węglowy”, podkreślając w ten sposób jego odrębność od innych regionów kraju.

Dość zaskakujące są wyniki dotyczące używania nazwy Śląsk. Wydawać by się mogło, że w dzielnicach „starych” powinna być ta nazwa najbardziej popularna, natomiast jest inaczej. Najbardziej popularna jest w dzielnicach „młodych”. Mamy tu więc do czynienia ze swego rodzaju paradoksem. Może się to wiązać z tym, że Śląsk jest bardzo charakterystycznym regionem. Co za tym idzie, jest łatwo identyfikowalny przez osoby z zewnątrz, czyli innych mieszkańców kraju. Poza tym jest bardzo spójny, jeżeli chodzi o sposób jego nazywania wśród różnego rodzaju instytucji opiniotwórczych, np. w środkach masowego przekazu. Może to wpływać na sposób nazywania regionu przez osoby przyjezdne. Dowodem na zawężanie się nazwy „region”, jest używanie w stosunku do niego nazwy miasta Rybnik czy też jego dzielnic. Tutaj najwięcej wskazań odnotowano w Boguszowicach.

Elementy świadomości i tożsamości mieszkańców konurbacji rybnickiej

Badaniu dotyczącemu tożsamości i świadomości regionalnej mieszkańców konurbacji rybnickiej zostali poddani mieszkańcy do 19. roku życia. Rozpatrując wyniki, zauważamy, że wszyscy ankietowani z Rybnika i Wodzisławia Śląskiego podali nazwę regionu (rys. 3). Można na tej podstawie wysunąć wstępne wnioski, że mieszkańców tych miast charakteryzuje wysoki poziom świadomości regionalnej. Z drugiej jednak strony wodzisławianie najczęściej z wszystkich badanych posługiwali się określeniami i przymiotnikami. Nie potrafili podać więc konkretnych nazw, które są ważnym wyznacznikiem świadomości regionalnej. Przymiotniki podkreślały z kolei ich przywiązanie do zamieszkiwanego terenu, świadczące o utożsamianiu się z regionem.

Największy problem z nazwą regionu mieli mieszkańcy Jastrzębia-Zdroju. Warto jednak w tym miejscu pokreślić, że największy odsetek respondentów ogółu ankietowanych zamieszkujących region w pierwszym pokoleniu mieszka właśnie w Jastrzębiu-Zdroju. Zgodnie z wcześniejszymi wynikami z poszczególnych dzielnic Rybnika to właśnie dla mieszkańców tego miasta nastąpiło największe zawężenie pojęcia region. W dużo mniejszej skali zauważamy to zjawisko w Żorach.

O silnych powiązaniach i znaczeniu Rybnika na rozpatrywanym terenie świadczy występowanie wśród wymienianych nazw regionu określeń związanych z tą miejsco-

Rys. 3. Nazwa regionu według mieszkańców konurbacji rybnickiej

Źródło: opracowanie własne.

wością. Najsilniejszy związek z największym miastem konurbacji zauważamy w Żorach. Mieszkańcy badanego obszaru rzadko używają z kolei nazwy „konurbacja rybnicka”. Wyjątkiem są ankietowani z Jastrzębia-Zdroju.

Ciekawe jest to, że nazwa „Górnny Śląsk” wystąpiła tylko w dwóch miastach: Wodzisławiu Śl. i Żorach, natomiast określenie „województwo śląskie” w Rybniku i Jastrzębiu-Zdroju.

Respondentów z Wodzisławia Śląskiego, Jastrzębia-Zdroju i Żor poproszono o wymienienie miast leżących w nazwanym przez nich regionie. Bardzo znamienne jest dominacja wśród wszystkich wskazań najbliższej położonych miast: Rybnika (22%), Żor (18%), Wodzisławia Śląskiego (16%), Jastrzębia-Zdroju (13%) (rys. 4). Katowice uzyskały już tylko 7% wskazań. To kolejny dowód na zawężenie rozumienia pojęcia region. Warto ponadto zwrócić uwagę na to, że wszystkie wymienione miasta znajdują się na obszarze województwa śląskiego.

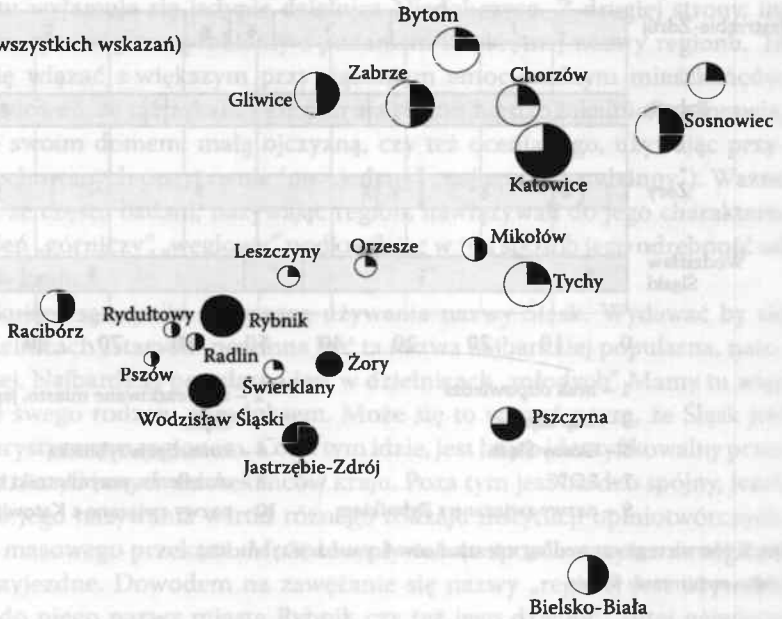
Ciekawe jest to, że wśród wskazanych miast jest tylko jedno (Bielsko-Biała), które nie leżało na terenie byłego województwa katowickiego. Zważywszy na młody wiek respondentów, nie można podejrzewać silnego zakorzenienia w ich świadomości poprzedniego podziału administracyjnego kraju. Wynika to raczej z położenia zamieszkiwanych miast w środkowej części byłego województwa. Utożsamianie terenu województwa z regionem spowodowało, że wśród wskazanych miast znalazły się także te, które nie znajdują się w obrębie historycznych granic Śląska (Sosnowiec, Dąbrowa Górnicza).

Wraz ze wzrostem odległości od zamieszkiwanych miast rośnie wielkość wskazanych miejscowości. Występowanie wśród wskazań takich ośrodków jak Orzesze i Mikołów można tłumaczyć faktem ich położenia na trasie linii kolejowej łączącej miasta

Legenda

(odsetek wśród wszystkich wskazań)

- > 9%
- ◐ 5–8%
- ◑ 1–4%
- ◒ < 1%

Rys. 4. Miasta leżące we własnym regionie wg respondentów wybranych miast konurbacji rybnickiej

Źródło: opracowanie własne.

konurbacji z Katowicami. Mimo że nazwa „konurbacja rybnicka” nie cieszyła się popularnością wśród respondentów, to najczęściej jako miasta leżące w swoim regionie wymieniali te, które są częścią konurbacji.

Zgodnie z wynikami dotyczącymi nazw regionu największe problemy ze wskazaniem centrum mieli respondenci z Jastrzębia-Zdroju (tab. 1). Kolejnym dowodem zmniejszenia pojęcia „region” jest duży odsetek wskazań Rybnika jako jego centrum. Szczególnie znamienne jest to w przypadku Wodzisławia Śląskiego. Respondenci z dwóch kolejnych miast rozpatrują region jeszcze węższej. Jako centrum wskazywali bowiem swoje miasta lub wręcz poszczególne dzielnice. Można sobie zadać pytanie: czy możemy mówić jeszcze o regionalizmie, czy już raczej o lokalizmie?

Tabela 1
Centrum regionu według mieszkańców wybranych miast konurbacji

Miejsce zamieszkania	Brak odpowiedzi	Zamieszkiwane miasto	Rybnik	Katowice	Dzielnice zamieszkania
Żory	8%	8%	32%	34%	18%
Jastrzębie-Zdrój	16%	8%	46%	22%	8%
Wodzisław Śląski	—	—	70%	30%	—

Źródło: opracowanie własne.

Podsumowanie

W przypadku badanych dzielnic Rybnika można mówić o różnym poziomie tożsamości i świadomości regionalnej. Główną przyczyną różnicującą te zjawiska jest długość zamieszkiwania w Rybniku. Zgodnie z założeniami, dzielnice zamieszkiwane w znacznej części przez ludność autochtoniczną cechuje silniej wykształcona tożsamość i świadomość regionalna. W przypadku przyjezdnych można mówić o dosyć dużej świadomości, przejawiającej się chociażby w sposobie nazwania regionu.

Mieszkańcy poszczególnych miast konurbacji rybnickiej wykazują różny poziom tożsamości i świadomości regionalnej. Wynika on również z długości zamieszkiwania na terenie regionu. Widać wyraźne różnice między osobami, które zamieszkują te tereny w pierwszym pokoleniu, a tymi, których rodziny mieszkały tu od wielu pokoleń.

Mała ojczyzna w ogólnym sensie to miejsce zamieszkiwania człowieka, które go kształtuje i ma wpływ na jego życie. S. Starczewski (2000, 23) twierdzi, że mała ojczyzna „jest zarówno realną przestrzenią geograficzną i społeczno-kulturową, jak i miejscem symbolicznym. Przestrzeń małej ojczyzny nie musi pokrywać się z administracyjnie wyznaczonym obszarem gminy, małego miasta, wsi czy dzielnicy wielkomiejskiej. Jest to przestrzeń bez wyraziście określonych granic, istotną rolę w jej konkretyzacji pełni subiektywna świadomość ludzi utożsamiających się z nią. Przestrzeń małej ojczyzny to miejsce doniosłych doświadczeń i przeżyć osobistych jej mieszkańców, formowania się ich biografii, to świat, z którym zrosło się ich życie i z którym wiąże ich częstokroć silna więź emocjonalna. To dostępny zmysłowemu poznaniu świat wyglądom, kształtów i barw domów, ulic, parków, lasów, pól, łąk – świat niepowtarzalnej konstelacji krajobrazów. Mała ojczyzna jest płaszczyzną tworzenia się więzi lokalnych, zakorzenienia ludzi we własnej tradycji i historii”.

W świetle uzyskanych wyników należy się zastanowić, czy w przypadku respondentów nie powinno się mówić o świadomości i tożsamości lokalnej, a nie regionalnej. Świadczyć o tym mogłoby chociażby duże przywiązanie do zamieszkiwanego miasta i duży udział nazw związanych z Rybnikiem jako określeń regionu. Jednak z drugiej strony większy był udział nazw obejmujących większy obszar. Poza tym logiczne wydaje się, że ludzie czują się bardziej przywiązani do miasta, w którym się wychowali, niż do całego regionu, który je obejmuje. Dobrze wykształcona świadomość i tożsamość lokalna jest dobrą podstawą do rozwoju tych elementów w stosunku do regionu. Nie muszą się one wykluczać, a wręcz przeciwnie – uzupełniają się.

Uzyskane wyniki pokazały jeszcze jedną rzecz, a mianowicie zawężenie znaczenia pojęcia „region”. Dowodem na to jest ignorowanie przez dominującą grupę respondentów obszaru Śląska, który leży poza terenem województwa śląskiego. Przejawia się to chociażby poprzez wymienienie miast, które według badanych leżą w regionie.

Zauważono również brak jednoznaczności rozumienia pojęcia „region”. Respondenci bardzo często utożsamiali z nim obszar województwa śląskiego. Dowodem tego jest również wymienianie wśród miast regionu np. Bielska-Białej, które nie leży w zasięgu historycznych granic Śląska. Dużą winę za taki stan rzeczy ponoszą media. One bo-

wiem w ostatnim czasie bardzo często utożsamiają obszar województwa z regionem. Poza tym można dostrzec pewien rozdźwięk w kształtowaniu tego pojęcia w szkole. Na lekcjach języka polskiego czy historii posługujemy się regionami np. społecznymi, natomiast na lekcjach geografii fizycznymi czy ekonomicznymi. Prowadzi to do problemów identyfikacji, gdyż pod tym samym pojęciem kryją się inne obszary.

Powyższe wyniki mogą wskazywać, że ze względu na odmienną historię i rozwój gospodarczy zasadne jest badanie zróżnicowania tożsamości i świadomości regionalnej zarówno w obrębie wybranych dzielnic miasta, jak i poszczególnych ośrodków rozpatrywanych całościowo. Wydaje się, że tylko wtedy uzyskamy najlepszy obraz branych pod uwagę pojęć i będziemy mogli wskazać poszczególne stadia rozwoju i czynniki na nie wpływające.

Bibliografia

- Chojnicki Z., 1996, *Region w ujęciu geograficzno-systemowym*, [w:] T. Czyż (red.), *Podstawy regionalizacji geograficznej*, Wyd. Naukowe Bogucki, Poznań.
- Czechowicz T., 1976, *Rybnicki Okręg Węglowy – osiągnięcia i perspektywy*, „Wiadomości Górnicze”, t. 27, nr 8–9.
- Dziadek S., 1979, *Dojazdy do pracy w Jastrzębiu Zdroju*, „Czasopismo Geograficzne”, t. 50, nr 1–2.
- Kiereta K., 2003, *Lokalna przestrzeń kulturowa a tożsamość*, „Krajobrazy Dziedzictwa Narodowego”, nr 3(11).
- Lisowski A., 1990, *Wstęp do geografii społecznej*, Wyd. Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Litewka C., 1971, *Najważniejsze problemy związane z rozwojem Rybnickiego Okręgu Węglowego*, „Przegląd Geograficzny”, z. 1–2.
- Rajman J., 1988, *Procesy osadnicze i demograficzne w Rybnickim Okręgu Węglowym*, „Folia Geographica”, Vol. 21.
- Runge J., 1998, *Region, regionalizacja oraz świadomość i tożsamość regionalna w świetle badań geograficznych*, [w:] A. Matczak (red.), *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby*, Silesia, Wrocław.
- Rykiel Z., 1991, *O wyobrażeniach i stereotypach przestrzennych – na przykładzie Śląska*, [w:] Z. Rykiel (red.), *Studia z geografii społecznej*, Warszawa.
- Starczewski S., 2000, *Małe ojczyzny – tradycja dla przyszłości*, Fundacja Kultury, Warszawa.
- Starosta P., 1998, *Tożsamość regionalna w perspektywie socjologicznej*, [w:] A. Matczak (red.), *Badania nad tożsamością regionalną. Stan i potrzeby*, Silesia, Wrocław.

TOŻSAMOŚĆ I ŚWIADOMOŚĆ REGIONALNA MIESZKAŃCÓW KONURBACJI RYBNICKIEJ

ABSTRAKT: Przedmiotem opracowania jest świadomość i tożsamość regionalna mieszkańców wybranych miast konurbacji rybnickiej. Celem jest zdefiniowanie obszaru, na terenie którego żyją respondenci, i ich stosunku do niego. Mieszkańców konurbacji rybnickiej cechuje różnorodny poziom świadomości i tożsamości regionalnej. Dowiedziono, że dominujący typ zabudowy występujący na terenie dzielnicy jest dobrym wyznacznikiem do wydzielenia obszarów badań. Pociąga on za sobą bowiem długość zamieszkania i stanowi wyznacznik kwalifikacji do grupy autochtonów i przyjezdnych. Wykazano liczne różnice w podejściu do regionu między tymi dwiema grupami.

SŁOWA KLUCZOWE: region, konurbacja rybnicka, metoda ankietowa, Śląsk, geografia percepcji